

השעורה במציאות וכסמל במגילת רות

כל הקורא את מגילת רות יכול לחוש באווירה החקלאית המפעמת בנוף יהודה של התקופה הישראלית. כרקע לסיפור העלילה משמשות תמונות חיות מחיי האיכר העברי היושב על אדמתו. במגילת רות בולטות **השעורים**. מעמדה של השעורה במקרא ובספרות חז"ל זכה לאחרונה לבירור יסודי¹, וברצוני להוסיף ולהרחיב את התמונה בכל הקשור למגילת רות.

עיקר סיפור המגילה מתרחש ב"תחלת קציר **שערים**" (רות א כב)². רות מלקטת שבולים בשדה אחרי הקוצרים ואוספת בעומרים. בועז מעודד את רות ללקט **שעורים** רק בחלקתו. כחום היום הוא מציע לה מים, לחם וחומץ ומצווה את נעריו: "וגם של תשלו לה מן הצבתים" (רות ב טז), כלומר מן ציבורי השיבולים לפני אגידתם לאלומות; ובהמשך: "ותשב מצד הקצרים ויצבט-לה קלי" (רות ב יד). לפי פירוש ר' סעדיה גאון היקלי הם גריסי **שעורים** קלויים³. "ותלקט בשדה עד הערב ותחבט את אשר לקטה ויהי כאיפה **שערים**" (רות ב יז). על בועז נאמר שיהוא זרה את גרן **השערים**" (רות ג ב) ולאחר המפגש הלילי בינו ובין רות הוא העניק לה שש **שערים** והכתוב מסכם: "ותדבק בנערות בעז ללקט עד כלות קציר **השערים** וקציר החטים" (רות ב כג). ראוי לציין, שהחטים נזכרות רק בפסוק האחרון שציטטנו ולאורך כל סיפור העלילה נזכרות רק **השעורים**.

האם יש משמעות מיוחדת לכך, שדוקא **השעורה** מלווה את ההתרחשויות המתוארות במגילת רות? אִזְכּוּרִיהָ הַרְבִּים שֶׁל הַשְּׁעוּרָה בַּמְגִילָה רוּת אֵינֶם כְּנֹרָא מְקַרִּיִּים וְנִיתֵן לְהַסְבִּיר זֹאת עַל רֵקַע תְּבִנִית הַנוֹף הַרְיָאֵלִית שֶׁל הָעֵלִילָה וְגַם לְאוּר הָרַעִיּוֹן הַמוֹסְרִי הַנִּלְמַד מִתּוֹךְ הַמְגִילָה. אֵךְ תְּחִילָה נִסְפָּר מֵעַט עַל טְבַעָה שֶׁל הַשְּׁעוּרָה.

השעורה היא גידול תרבותי ידוע מאד בתרבות החקלאית הקדומה, ונזכרת שנייה, לאחר החיטה, במנין שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ-ישראל (דברים ח

¹ י' רוזנסון, תנ"ך וגישה משלית, **מכון מופ"ת**, תשנ"ד, עמ' 25-39.

² כל ההדגשות במאמר זה הן שלי - זהר עמר

³ ראה **פירוש חמש מגילות**, מהדורת הרב י' קאפח, ירושלים תשכ"ב, עמ' קמ"ד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ח. דירוג זה משקף למעשה את חשיבותה בין מיני התבואה. ערכה הכלכלי של **השעורה** בסל המזוגות האנושי היה נמוך מזה של החיטה ופעמים רבות היא נחשבה כמאכל בהמה⁴. חז"ל מצאו בעובדה זו את הסיבה מדוע הביאה הסוטה את מנחתה מקמח **שעורים** (במדבר ה טו): "היא האכילתו מעדני עולם **לפיכך קרבנה מאכל בהמה**" (בבלי, סוטה ט' ע"א). **מחירה של השעורה** שווה היה למחצית ערכה של החיטה⁵, ולכן היתה אכילתה נחלתם של בני העניים, כפי שנמשל הדבר במדרש: "משל אומרים לאדם, מפני מה אתה אוכל פת **שעורים**? מפני שאין לי פת חיטים"⁶. בהקשר זה מעניינת פסיקתו של ענן בן דוד, מיסד כת הקראים, אשר קבע שאת המצות בחג הפסח יש לאפות רק מקמח **שעורים** שהוא **לחם עני** האמור בתורה⁷.

השעורה היא גידול בעל שדרישותיו צנועות. היא מסתפקת בכמויות משקעים מצומצמות, יחסית, ונבטיה מצטיינים בחיוניות רבה המסייעים להם להתקיים גם לאחר תקופת יובש ממושכת בין ממטרי הגשמים. היא מצליחה לגדול באיזורים שחונים ובאדמות דלות, ובעיקר בחבלי הספר הדרומיים של ארץ-ישראל. באיזורים אלה מסוגלת **השעורה** להניב יבולים גבוהים מאשר החיטה, שהיא 'מפונקת' יותר בדרישותיה הקיומיות⁸.

לדעתי, מסמלת **השעורה** - יותר מאשר החיטה - את טבעה של הארץ ואת חקלאותה. מאפייני האקלים והחקלאות של הארץ תוארו, אגב ההשוואה המפורסמת שעורכת התורה בין ארץ מצרים לבין ארץ-ישראל: "והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא יא-יב). כלומר, בניגוד לארצות המשופעות בנהרות שנהוגה בהם חקלאות השלחין, רוב שטחה של ארץ-ישראל מבוסס על חקלאות-בעל, הנתונה לחסדי שמים מתמידים. ואכן בכל תקופותיה של הארץ עדים אנו - לסרוגין - לשנות בצורת קשות או לשנים גשומות מדי, המביאות עימן גשמי קללה היכולים להמיט כליה על התבואה. אחת התקופות הקריטיות ביותר בחיי החקלאי היא תקופת האביב המאופיינת במזג אוויר בלתי יציב של ימי שרב קשים, ולסרוגין בגשמי זעף

⁴ ירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"ה, כ' ג', וראה י. רוזנסון, לעיל הערה 1.

⁵ מל"ב ז א; פאה ח' ה', ולעיל הערה 1.

⁶ ספרי דבי רב, מהדורת מ' איש-שלום, פרשת בהעלותך, פסקה פ"ט.

⁷ ראה פירוש ענן הקראי לדברים טז ג, אצל א"א הרכבי, **זיכרון לראשונים** ח', ס"ט פטרבורג תרס"ג, עמ' 129, 133, 157.

⁸ על השעורה, ראה למשל **בהחי והצומח של ארץ ישראל**, אנציקלופדיה שימושית מאוירת (ע' אלון, עורך), 12, הוצאת משרד הביטחון, 1990, עמ' 19-20.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובשטפונות שעלולים להוריד את כל עמלו של החקלאי לטמיון? בהקשר זה מעניין שהמקרא מתאר את כוחם ההרסני של השטפונות בשם "שבלת מים" (תהלים סט ב, טז).

תקופת האביב היא אפוא תקופת חרדה: "שבפסח התבואה נידונת ואין אדם יודע אם עושה השנה אם אינה עושה"¹⁰. על רקע זה נאמר דברי חז"ל: "מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח? מפני שהפסח זמן תבואה הוא. אמר הקב"ה הביאו לפני עומר בפסח כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות" (ראש השנה ט"ז ע"א).

המקרא מלא בתיאורי רעב וייסורין שבאים על האדם ועל בעירו. הרעב נחשב לקשה אפילו ממות במלחמה¹¹. לאור זאת דומה כי **השעורה** היא הדגן המאפיין ביותר - משאר מיני התבואה - את טבעה של ארץ-ישראל, בשל היותה גידול המסתפק במועט והמתאים ביותר לתנאי אי הוודאות של האקלים הארץ-ישראלי. כן ידוע לנו שבתקופות בצורת אף האמידים נאלצו להסתפק בלחם עוני שנאפה מקמח **שעורים**.

במגילת רות משמשת **השעורה** כתפאורה לנוף החקלאי של יהודה. הרושם שעולה מתאורי מגילת רות הוא שהדגן השכיח והמאפיין ביותר את אזור בית-לחם היה **השעורה**. כזאת כנראה היתה המציאות ברוב נחלת יהודה לעומת בנימין, כפי שאנו רואים במדרש: "איש כברכתו ברך אותם (יעקב). לפי שחילק להם את הארץ ונתן ליהודה את הארץ עושה **שעורים** ולבנימין ארץ שהיא עושה חטים" (תנחומא, ויחי י"ז), ואכן באיזור הגיאוגרפי שבתחום נחלת יהודה ישנם שטחים מדבריים נרחבים המתאימים לגידול **שעורים**.

מציאות זאת אנו למדים גם ממקורות שלאחר המאה האחת-עשרה. מקור אחד מציין במפורש את מרכזיותו של גידול **השעורה** באיזור חברון לעומת נדירותה של החיטה¹². מקור אחר, הוא מכתב שנמצא בגניזה. חלק מהמכתב עוסק בענין קביעת האביב לפי מידת בשלות **השעורה**, כדי להחליט אם אותה שנה היא שנה מעוברת. בהתאם לכך נערכה בדיקה מדוקדקת בשדות שגידלו בהם **שעורים** באיזורים שונים בארץ: באיזור הדרום, רפיח וסביבותיה, בקעת הירדן (גוור¹³),

⁹ עוד ראה: י' תבורי, **מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 143-144.

¹⁰ ילקוט שמעוני מהדורת שאלוניקי, ויקרא, פרשת אמר, פרק כ"ג, ירושלים תשל"ג.

¹¹ ראה למשל איכה ד ט; ה י.

¹² נאצר ח'סרו, **ספר נאמה**, מהדורת שפר (C. Schefer), אמסטרדם 1970, עמ' 34.

¹³ כך במקור, והכוונה למה שאנו מכירים בשם עיור.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

צוער וסביבותיה והמחוזות הסמוכים אליהן¹⁴.

השעורה כגידול מובהק של נחלת יהודה וכסמל לטבעה של ארץ-ישראל, נלמד גם מעניין הקרבת העומר. שובה של נעמי ממואב לביתה - **בית-לחם** - היה לפי המקרא "בתחילת קציר **שערים**" (רות א כב). מכאן למד שמואל בר נחמני: "אותו היום קצירת העומר היה"¹⁵. כמו כן למדנו שמנחת העומר באה דווקא מה**שעורים**¹⁶, ובניגוד לכל הקרבנות מובא קרבן העומר רק מתבואתה של ארץ-ישראל¹⁷. חז"ל גם הורו לנו מאיזה איזור בארץ מביאין את מנחת **השעורים**: "אין מביאין את העומר אלא מן השדות המודרמות שבארץ-ישראל, שבהן חמה זורחת ומהן חמה שוקעת" (מנחות פ"ה ע"א-ע"ב). הכוונה היא בפשטות לשדות **השעורה** אשר היו מצויים בחלקה הדרומי של הארץ, החם מבחינה אקלימית. אפשר גם להסביר שמדובר בשדות הממוקמים במפנה הדרומי היובשני יותר.

המסר החינוכי העולה מתוך סיפור מגילת רות אף הוא קשור לתכונותיה של **השעורה** כסמל לטבעה של ארץ-ישראל ולמיקומו הטבעי של עם ישראל בארצו. סיפור מגילת רות מתחיל בפסוק הבא: "ויהי בימי שפט השפטים ויהי רעב בארץ וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדי מואב הוא ואשתו ושני בניו". לפי חז"ל: "אלימלך, מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוף-לארץ" (בבא בתרא צ"א ע"א). אמנם ההלכה מתירה לעזוב את הארץ בזמן רעב קשה, אך גדולי הדור כאליםלך וכבניו אמורים היו לנהוג במידת החסידות ולתת דוגמה אישית, ועל-כך נדונו לכליה¹⁸. עוונם של אלימלך ובניו היה גם בכך שהם עזבו את ארץ-ישראל לארץ מואב, לאותו עם אשר לא גמל חסד עם בני ישראל בצאתם ממצרים ולא העניק להם **לחם** ומים - עם אשר ציוותה התורה שלא יבוא בקהל ה' עד עולם¹⁹.

יתירה מזאת, הירידה לשדות מואב מסמלת את הבריחה מתנאי הקיום הקשים ששררו באותה עת בבית **לחם**, לטובת חבל ארץ הפורה באופן מתמיד. ארץ מואב ידועה כאיזור מבורך בגשמים ולא פעם גם בעת שבארץ-ישראל ישנה בצורת. לכן בכל התקופות הקדומות נחשב איזור זה כ'אסס תבואה', ממנו ייבאו דגנים

¹⁴ מ' גיל, **ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה**, תל אביב, תשמ"ג, ב', תעודה מספר 301, עמ' 542.

¹⁵ ילקוט שמעוני למגילת רות מהדורת שאלוניקי, פרק א' כ"ב, פסקה תר"א, ירושלים תשל"ג.

¹⁶ מנחות ס"ח ע"ב; פ"ד ע"א.

¹⁷ ויקרא כג י"ז; משנה, מנחות ח', א'.

¹⁸ רמב"ם, הלכות מלכים ה', ט'.

¹⁹ דברים כג ד-ה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לארץ-ישראל²⁰. איזור מואב סימל אפוא את המשענת הכלכלית הבטוחה, שנשענו עליה אלימלך ובניו. אם-כן עולה מתוך המגילה שאין לעזוב את הארץ אשר עיני ה' בה תמיד, גם אם לא נראים הדברים בקביעות. מתוך המגילה מסתתרת הקריאה לעם הישראלי שלא ליטוש את אדמתו גם אם פעמים ישנן תקופות הסתר ובצורת. לא לחינם נוקטת תמיד המגילה בהקבלה בין **שדי מואב** לעומת **בית לחם**. השדה לעומת בית מורה על הנדידה ועל חוסר היציבות, בניגוד לבית שהוא מקום קבוע ויציב, למרות שהוא לעיתים מעניק רק לחם עוני²¹.

מקץ עשר שנים לאחר שנדונו אלימלך ובניו לכליה, רוצה נעמי לחזור לביתה - **לבית לחם**, "כי שמעה בשדה מואב כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם" (רות א ו). לכן גם לנו איננו רואים מקריות בכך שהכתוב מציין את אירוע החזרה לארץ-ישראל במילים: "ותשב נעמי ורות המואביה כלתה עמה **השבה משדי מואב** והמה **באו בית לחם** בתחלת קציר **שערים**" (רות א כד). **השעורה** כאן מהווה גם סגירת מעגל, שבעזרתו מכפרת נעמי על עוון בעלה ובניה. רעיון זה מבוסס על המאמר בתלמוד: "הרואה **שעורים** בחלום סרו עונותיו, שנאמר: **וסר עונך**²² וחטאתך תִּכָּפֵר (ישעיהו ו ז). אמר רבי זירא: "אני לא עליתי מבבל לארץ-ישראל עד שראיתי **שעורים** בחלום" (ברכות נ"א ע"א).

²⁰ ז' ספראי, המסחר בחיטה בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, **חלמיש** 3 (תשמ"ו), עמ' 9. י' רוזנסון, מה נושאות הספינות השטות בים המלח, במפת מידבא? שם, עמ' 16-20. י' שפנייר, מטענן של הספינות השטות בים המלח ומפת מידבא - יבוא חטים למנזרי מדבר יהודה, שם 4 (תשמ"ז), עמ' 65.

²¹ ראה י' בכרך, **אמה של מלכות**, ירושלים תש"ס, עמ' 23.

²² יש כאן משחק אותיות: סר עו = סעור(ה).